

027.4 (069)

ÉVFORDULÓ

2hh

Szabó Ervin — a szocialista forradalmár és ideológus

Születésének 100. évfordulójára

Augusztus 23-án lesz száz éve Szabó Ervin születésének. Ki volt az a férfi, aki szocialista mozgalmunk egyik legvitatottabb, legellentmondásosabb személyiségévé vált, akinek alakját könyvek, tanulmányok, vitacikkek sokasága idézi, s akinek írásai — reméljük — napjainkban mindinkább hozzáférhetőkké válnak az érdeklődők számára? Mi teszi őt — minden ellentmondásossága mellett is — a magyar szocialista mozgalom egyik legkiemelkedőbb alakjává? Mit tud mondani a mának?

A polgári származású fiatalember budapesti egyetemi éveit során, 1895 és 1898 között került Budapestre kapcsolatba a szocialista mozgalommal és a marxista ideológiával. 1898—1899-ben, bécsi tanulói éveit alatt ez a hatás — főleg elméleti vonatkozásban — elmélyült. Megismerkedett Ausztria, sőt az egész Osztrák—Magyar Monarchia legjelentősebb korabeli szociáldemokrata vezetőjével, Victor Adlerrel és egyben kapcsolatba került Bécsben élő, emigráns orosz forradalmárokkal. 1899 tavaszán hazatért Magyarországra és a következő év elején könyvtárosi pályára lépett. 1899-től néhány évig a Népszava munkatársa, a Népszava-naptár szerkesztője.

A fiatal Szabó Ervin — és ez önmagában is indokoltá teszi a megemlékezést — a magyarországi szocialista mozgalom egyik, az ismeretlenség homályából gyorsan kiemelkedő harcosa. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagjaként abban az időben szokatlan radikalizmussal emel szót a munkásság politikai szervezkedésének ügye mellett, azt hirdetve, hogy a munkásosztálynak az alapvető pártdokumentumokban foglalt politikai célokat csak a szervezkedés erejével sikerülhet elérnie. Ezeket a célokat az 1890-es Elvi Nyilatkozat foglalja magában. Szabó a szűkebb értelemben vett századforduló idején teljes mértékben szolidáris ezzel, a Victor Adler közreműködésével készült jelentős dokumentummal. Ennek alapján tesz hitet az alapvető szocialista követelés, a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele mellett, ennek alapján szorgalmaz polgári demokratikus szabadságjogokat, ennek figyelembevételével küzd a munkásosztály anyagi és kulturális helyzetének a megjavításáért. A pályakezdés időszakában Szabó Ervin egyik kiemelkedő alakja annak a küzdelemnek, amelynek eredményeként szocialista tömegmozgalom bontakozott ki Magyarországon.

Szabó Ervin már a pályakezdés időszakában szembe kerül azokkal a problémákkal is, amelyek nem egyszerűen és nem közvetlenül a tőke és a munka elentétének a következményei. A századforduló tőkés fejlődése feudális maradványokkal terheltén zajlik a soknemzetiségű, az Osztrák—Magyar Monarchia rendszerében elhelyezkedő Magyarországon. A szocializmus, a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése, a kisajátítók kisajátítása még csak távoli cél; az a forradalom, amely Magyarországon érlelődik, és közvetlenül Szabó Ervin 1918 szeptemberében bekövetkező halála után kitör, még nem szocialista, hanem polgári demokratikus forradalom. Olyan forradalom azonban, amely az

adott történelmi helyzetben már nem hozhat tartós megoldást, amelyet már nyomom követ a létszámban gyarapodó, mindinkább forradalmasodó proletariátus szocialista forradalma. Mit ismer fel Szabó Ervin a polgári demokratikus átalakulás jelentőségéből, hogyan látja a polgári demokratikus és a szocialista átalakulás viszonyát, hogyan akarja elérni a gazdasági, politikai és társadalmi viszonyok megújíthatóságát?

Ami a nemzeti-nemzetiségi kérdést illeti, Szabó Ervinnek az az álláspontja, hogy ennek megítélésében az osztályszempontnak, az internacionalista nézőpontnak kell érvényesülnie. A korabeli szociáldemokrata gyakorlatot követve bírálja a magyar uralkodó körök nacionalizmusát: a „hazafiságot; úgy ahogyan ezt ezek az urak képviselik”. De állást foglal az akkori Magyarország nemzetiségeinek burzsoá nacionalizmusa ellen is. A nemzetiségi nacionalista törekvések szószólóikhoz fordulva megjegyzi: „... saját helyzeteket úgy ábrázoljátok, mintha csak a románok, szlovákok stb. volnának elnyomva és szorongatva, és mintha azokat az egész magyar nép zsákmányolná ki. Ti sohasem mutattatok rá arra, hogy a valóságban Magyarország lakossága nem hat, hanem hét részre oszlik; mert a magyar nép és a magyar urak valóban nem nevezhetők osztatlan egésznek.” Szabó Ervin bírálja az 1867-es kiegyezést, amely Magyarországon retrográd politikai rendszert hozott létre, és következtetéseiben lényegében a népek önrendelkezési joga mellett tesz hitet.

Látja a polgári demokratikus átalakulás másik alapvető problémájának, az agrárkérdésnek a jelentőségét is. „Elég egy futó pillantást vetni — írja 1908-ban — Magyarország gazdasági struktúrájára és társadalmi szerkezetére, hogy észrevegyük: a parlamentáris kormányzat és a nyugat-európai liberális intézmények címője alatt feudális organizmus rejtőzik, amely még csak az első lépéseket teszi az ipari kapitalizmus felé.” Helyeslőleg hivatkozik Kautskyra, aki szerint „Magyarországon az agrárkérdés — akárcsak Oroszországban — egészen másként fest, mint Nyugat-Európában. Magyarországon a paraszt még forradalmi tényező”. Megállapítja azt is, hogy „a szervezett munkásság feladata, hogy e fejlődés menetét lehetőleg szocialista utakra terelje... A szocialista pártnak követelnie kell — és e követelést a mezőgazdasági proletariátussal is meg kell értetnie —, hogy a gazdasági kényszer következtében felszabaduló földnek nem szabad egyszerűen magántulajdonost cserélni, hanem azt a közösség tulajdonába visszavéve, a község és járás közvetítésével, a nemzeti szervezett nagyobb egységei számára kell fenntartani. Hogy azután ezt a közösségi tulajdont miként műveljék meg, egyéni vagy szövetkezeti úton, nagy vagy kisbérletekben, ez olyan további kérdés, amit csak a helyi viszonyokat, a technikai fejlődést, a világpiacon viszonyokat és a mezőgazdasági lakosság szellemi fejlődését tekintetbe véve lehet eldönteni.”

Szabó Ervin tehát egyértelműleg az agrárkérdés szocialista megoldása mellett tesz hitet, számol azonban a paraszti tömegek kívánságaival, lehetségesnek lát átmeneti megoldásokat. Így elképzelhetőnek tartja az egyéni bérlet-formát, s ezáltal — bizonyos mértékig — elismeri a földosztás létjogosultságát. Ezekkel az alapelvekkel a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban többen is rokonszenveztek. Szabó Ervin elképzelései mindenestre alkalmasak voltak arra, hogy figyelembevételükkel a szocialista munkásmozgalom az agrárkérdésben a meglevőnél viszonylag rugalmasabb álláspontot alakítson ki. Sőt felfogása a munkás-paraszt szövetség jelentőségének felismerésére is ösztönözhetett.

Szabó Ervinnek a nemzeti kérdéssel és az agrárkérdéssel kapcsolatos megállapításai történeti stúdiumaival — elsősorban 1848—49 iránti érdeklődésével is összefüggenek. 1918-ban befejezett „Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban” című művében foglalja össze felfogását, amelynek az a lényege, hogy 1848 részben Bécs elleni rendi felkelés, részben agrárforradalom volt.

Ebben a művében és más írásaiban is — bár általában marxista analízisre törekszik — feltűnik bizonyos egyoldalúság. A polgári átalakulás nagy összefüggéseit nem értékeli, túlságosan is kiemeli az agrárkérdés jelentőségét, a szá-

zadforduló Magyarországról többször úgyszólván mint feudális országról beszél, amelynek „minden problémája végső fokon a nagybirtok problémájában oldódik fel”. Túlzás volt ez, de bizonyos fokig érthető túlzás, ha figyelembe vesszük a nagybirtok korabeli, kiemelkedően nagy gazdasági, társadalmi és politikai szerepét. Szabó Ervin azonban — néhány más szociáldemokratától eltérően — sohasem ment el odáig, hogy a nagybirtok kárhóztatása kapcsán felértékelje a burzsoázia ellenzékiességét, elhomályosítsa a tőkés kizsákmányolás érvényesülésének mindmegannyi megnyilvánulását.

A polgári demokratikus átalakulás fő kérdései iránt — a pályakezdés időszakában — fogékonyabbnak mutatkozott, mint a párt élén álló Garami Ernő és nem egy munkatársa. De nem ez volt az igazi oka, hogy már szinte a kezdetektől rossz volt a viszony a fiatal szociáldemokrata entellektüel és az MSZDP vezetői között. Miben határozható meg ennek az 1903-ban kibontakozó, és 1909-ben Szabó Ervinnek az MSZDP-ből való kiválásáig eljutó ellentétnek a lényege? Elsősorban Szabó Ervin számunkra is példamutató forradalmiságában. Nem minden alap nélkül, úgy vélte, hogy a marxizmusnak Karl Kautsky nevéhez fűződő, már ezekben az években is sok szempontból egyoldalú felfogása a gazdasági determinizmuson, a történelmi szükségszerűség mechanikus értelmezésén alapul, és nem tulajdonít elég jelentőséget az egyén és a tömegek forradalmi aktivitásának. Szabó Ervin helyesen látta, hogy a történelmi szükségszerűség mechanikus elméleti értelmezéséből lényegében reformista politikai gyakorlat következik.

S itt szembekerülünk Szabó Ervin és a marxizmus viszonyának kérdésével. A marxizmus nagy hatással volt Szabó Ervinre. Szinte kivétel nélkül bizonyítják ezt első írásai. „A diákokhoz” című, 1903-ban megjelent munkája a társadalmi fejlődés rövid és sok szempontból marxista analízise. „Minden korszak társadalmi és politikai harcainak tárgyát, irányát azon korszak gazdasági rendjének sajátosságai szabják meg. Nem egyes nagy férfiak, nem hadvezérek és királyok agyából pattan ki hirtelen az eszme, amely a kor harcainak iránytűje és mozgatója, hanem megszülik a társadalmi osztályok azon szükségletei, amelyek a mindenkori termelési rendszerben elfoglalt helyzetükből kényszerűen fakadnak. A *történelmi materializmus* tana ez, nagy mestereinek, *Marx*nak és *Engels*-nek tanítása.” Ma már mindez közismert tény. Nagy jelentősége volt azonban annak, hogy a 20. század első éveiben Szabó Ervin messzehangzón hirdette ezeket a felismeréseket, s nemcsak ezeket, hanem az osztályharcról, a munkásosztály történelmi hivatásáról szóló marxi tételeket is. Ami a mechanikus determinizmus feletti kritikát illeti, a történelmi tapasztalatok azóta valóban sokoldalúan bebizonyították, hogy „a helyzet megérése” még korántsem minden. Következetes forradalmi aktivitás nélkül ez még nem vezet mélyreható társadalmi változásokhoz.

Mi tehát ezek után az, ami Szabó Ervint a következetes marxista elmélettől és politikai gyakorlattól elválasztja? Mindenekelőtt a munkásosztály politikai küzdelmének téves értelmezése. Ez gátolja meg elsősorban azt is, hogy jelentősebb tömegbázisra tehesen szert.

Szabó Ervin már pályafutása elején „A munkásmozgalom 1903”-ban című írásában is bírálja a politikai harcot, amelynek szinte egyedüli fórumát a választójogi-parlamentari küzdelemben látja. Ez a küzdelem szerinte a polgári befolyásnak tör utat, hiszen a mozgalomnak azok a vezetői, akik a politikai küzdelmet irányítják, polgári származásúak vagy elpolgáriasodott munkások. A proletárdiktatúrát Szabó Ervin — szemben Marxszal — egyértelműen a ki-sebbség diktatúrájának tekinti; a századforduló Kautskyjával szemben is egyik ellenvetése, hogy az elvben elfogadta a proletárdiktatúra eszméjét. Tekintve, hogy a politikai küzdelem eszköze a politikai párt, Szabó Ervin már a kilencszázad évek elejétől kritikusan szemléli nemcsak a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (és a II. Internacionálé többi pártja) tevékenységét, hanem meg-

kérdőjelezi általában a politikai pártnak a létjogosultságát. Pontosabban: úgy véli, hogy a polgári demokratikus átalakulásért vívott küzdelemben (ahol tehát nincs közvetlenül szó egy új társadalmi rendszerről) a párt még hasznos szolgálatot tehet, de a szocializmust a munkásságnak „önmagának” kell a maga gazdasági szervezeteivel; szakszervezeteivel, szövetségzeteivel kivívnia.

Radikálisnak tűnő állítások ezek, amelyek — alapvonalait tekintve — Szabó Ervin idején sem voltak már újak, s azóta is (napjainkban is) gyakorta feltűnnek — ultrabal-jellel — a nemzetközi munkásmozgalomban. A Szabó Ervinre nagy befolyással levő francia anarcho-szindikalizmus messzemenően érvényesítette a politikai küzdelem elutasítását. Ha Szabó nem vette is át ezeket a nézeteket eredeti merevségükben, gondolkodására eltörölhetetlen hatással voltak. Az anarcho-szindikalista nézetek — amelyeket a marxisták a kezdetektől élesen bíráltak — irreálisnak bizonyultak. Politikai vezető erő hiányában — tisztán a gazdasági küzdelem eszközeivel — a világon sehol sem sikerült szocialista átalakulást keresztül vinni. Az anarcho-szindikalisták ráadásul még a munkásosztály érdekeit is leszűkítve, mondhatni szektás módon értelmezték. Nem ismervén fel a munkásosztály és az egész dolgozó nép — végső fokon érvényesülő — érdekazonosságát, azt hirdették, hogy a munkáspárt csak és kizárólagosan „munkásérdekeket” képviselhet, a szövetségi politika fogalma idegen volt számukra. Egész eszmerendszerük természetesen a szervezeti kérdésekre is kihatott; a mindenfajta „szoros szervezetet” ellenző decentralizáció hívei voltak.

Az utóbbi kérdéssel kapcsolatos Szabó Ervin fellépése az MSZDP 1905-ös kongresszusán. „Hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot?” című határozati javaslatra elsősorban a Garami-féle — sok szempontból valóban bírálendő — pártvezetőség hatókörét kívánta csökkenteni, az általa mindig veszélyesnek tartott bürokratikus tendenciákat kivédeni, de ugyanakkor — és ezt „Pártfegyelem és egyéni szabadság” című 1904-ben megjelent műve is tanúsítja — általában a pártfegyelem tulajdonképpeni elvetését is magában foglalta. A pártvezetőség túlhatalma ellen irányuló állásfoglalás, a pártdemokrácia szorgalmazása önmagában hasznos szolgálatokat tett, bevitte a párt mérvadó fórumaira ezeket a jelentős kérdéseket. Szabó Ervin nézetei azonban nem voltak alkalmasak a párt szervezeti alapelveinek egy, éppen az élcsapat fontossága felé mutató korrekciójára. Viszont ugyanezekkor ez a javaslat ismertté és népszerűvé tette személyét mindazok előtt, akik az MSZDP nemegyszer valóban antidemokratikus belső életét, főleg pedig a pártvezetőség nem ritkán diktatorikus módszereit kifogásolták, és ennek kapcsán újfajta, már-már *más jellegű* munkáspártot áhítottak.

Korántsem kelthetjük azonban azt a látszatot, hogy Szabó Ervin figyelmét kizárólagosan vagy főleg a magyar politikai és munkásmozgalmi viszonyok köztötték le. Ha egy szóval kívánánk válaszolni arra a kérdésre, hogy mi az, ami érdeklődésének homlokterében állott, azt felelhetnénk rá: a *forradalom*. Hogyan valósítható ez meg? Szabó Ervin azon az állásponton volt, hogy a reakciós társadalmi-politikai rendszereket felváltó demokráciából kell a társadalmi viszonyoknak továbbfejlődnie a szocialista átalakulás irányában. „A szocialisták túlnyomó többsége — írja a »Pártfegyelem és egyéni szabadság«-ban — a demokráciát tartja azon társadalmi és politikai szervezési formának, amelyben közvetlen céljait legjobban megvalósíthatja. Ez a demokrácia — és ez fejtegetéseinek fontos tétele — nem lehet azonos a polgári demokráciával. Nem lehet egyszerű többséguralom. Olyan demokráciának kell lennie, amelyben a többségi akarat önállóan gondolkodó, céljukkal — mely az emberi társadalom fejlődési ideáljával egybeesik — tisztában levő, és ezen fejlődés összes feltételeit tiszteltetben tartó egyének tudatos egyéni akaratából tevődik össze.”

Nem misztifikálja tehát a többségi elvet, a legöntudatosabb, az élenjáró elemek forradalmi jelentőségét húzza alá. Az általa kívánt igazi demokrácia és

az ennek a keretében létrejövő szocializmus — ezt Szabó Ervin jól látja — csak forradalommal valósítható meg. Ez — mint elvileg helyesen leszögezi — történhet békés úton, adott helyzetben azonban erőszakkal is. „De forradalmárok vagyunk azért is — olvashatjuk »A diákokhoz« című írásban —, mert ha az uralkodó osztályok nem fognak békésen engedni, ha erőszakkal fogják meggátolni békés harcunkat, melynek győznie *kell*, — akkor nem félünk az erőszaktól sem, nem félünk ágyúitok ezreitől, szuronyaitok millióitól, hanem állunk elébük azzal az erővel, amelyet legyőzhetetlen igazunk sziklaszilárd tudata ad majd nekünk.”

Ami ezt a végső küzdelemet illeti, Szabó Ervin nem ennek legradikálisabb formájára, a fegyveres felkelésre, lázadásra, polgárháborúra gondol, hanem az erőszaknak egy közvettebb, egyéniségéhez közelebb álló, anarcho-szindikalista nézeteinek megfelelő *akcióra*. „Amikor a kapitalista már nem tud megteremteni olyat, aminek a társadalmi értéke felülmúlna annak az értékét, amit ez a szerszám jelent a társadalomnak. Amikor annyi képesség, erő, szervezethezesség lesz fölhalmozva az eleven termelőerőben, hogy ennek a vagyonnak gyümölcsötetése nagyobb értéket jelent a társadalomnak, mint a vállalkozók minden képessége a mechanikus termelőerők fokozására. És akkor majd megkezdődik az erők végső összemérése.”

Az 1911-ben megjelent, „A tőke és a munka harca” című műben olvashatók ezek a megállapítások. S ugyanitt Szabó Ervin világosan kimondja azt a többször is megfogalmazott véleményét, hogy amikor végső harcról beszél, a kapitalizmussal egyszer s mindenkorra leszámoló *világsztrájkra*, illetve *sztrájk-folyamatra* gondol. Ezeknek a „végső harcoknak, világsztrájkoknak, igazi általános sztrájkoknak — írja — célja ... mi lehetne más, mint hogy megszüntesse a tőke és a munka szüzsös nagy harcának egyetlen okát: azt az állapotot, hogy a termelő el van választva a termelőeszközöktől”. Hogy mi történik ezután, a forradalom „másnapján”, abban Szabó Ervin ezúttal nem foglal határozottan állást. „A kapitalizmus helyét elfoglalja-e a szocializmus? Ki tudná megmondani. Mi csak azt tudjuk, hogy a társadalmi harcokban is végeredményben a hasznosabb, a jobb kerekedik felül. Hiszünk és bízunk.”

A kérdésfeltevés azonban szónokinak tűnik. A szocializmus igazságáról anynyit író Szabó Ervin nyilván a szocializmust óhajítja. Egyoldalúan morális kiindulópontjából következően azonban mégsem fogalmazza itt meg konkrétan az új termelési és társadalmi rendszer nevét, beéri azzal, hogy a „jobb” felülke-rekedését kívánja.

Az a tény azonban, hogy Szabó Ervin az igazságot és szabadságot, az igazi demokráciát, az emberi kiteljesedést magával hozó „jobb” alatt a szocializmust érti, világosan kitűnik 1910-ben megjelent „A szindikalizmus” című munkájából. Az általános sztrájkról itt megállapítja, hogy az „sokszor nem sikerülhet, sokszor elbukhat, de ami után, ha egyszer sikerült, nem következhetik más, mint a szocialista társadalom, amelyben a munkásosztályon nem uralkodik többé a tőke, hanem amelyben éppen a munkásosztály, az összes dolgozók lesznek urai a társadalom nagy termelőerőinek”. S ugyanitt — ez a magyarországi viszonyok között igen jelentős volt — Szabó Ervin a választójogi küzdelem éles kritikáját is kifejti. Nem mintha — az írás tanúsága szerint is — nem látná indokoltnak a polgári demokratikus szabadságjogokért való küzdelmet, nem mintha nem tartaná a polgári demokratikus rendszert jobbnak, mint a Ferenc József-i birodalom csökevény alkotmányosságát. Ami ellen kikel, az az, hogy a szervezett munkás „sok mindenről hall beszélni, de mindennek eleje és vége, feneke és teteje a demokrácia, az általános választójog, a parlamentarizmus dicsérete”. Kiállása tehát — habár szindikalista jelleggel történt — egyben az egyoldalú, reformista meggondolásokból fakadó, nemegyszer elvtelen alkudozásokra is vezető választójogi politika éles bírálata volt.

Éppen e bírálat révén tekintettek mindinkább Szabó Ervin felé mindazok, akik kevesellték, hibáztatták a pártvezetőség politikai vonalát, és később az új típusú munkáspárt megalakítói között találták meg a helyüket. A századfordulón elsősorban Szabó Ervin volt az, aki — forradalmi meggondolásokból — korrigálni kívánta a szocialista mozgalom útját. E korrekció reális elemeit a későbbiekben az új típusú munkáspárt, a KMP hasznosította.

Szabó Ervin, a könyvtáros, a kultúrpolitikus, a tudós elsősorban elméleti ember volt. A tudományos szocializmus alapelveinek terjesztése volt a szándéka akkor, amikor megindította Marx és Engels válogatott műveinek magyar nyelvű kiadását. (Az első kötet 1905-ben, a második 1909-ben jelent meg.) Nagy jelentőségű vállalkozás volt ez, hiszen — részben a pártvezetőség mulasztásából — a tudományos szocializmus megalkotóinak alapvető művei magyar nyelven mindaddig hozzáférhetetlenek voltak. Szabó Ervin előszavai, jegyzetei azonban anarcho-szindikalista szemléletük folytán aligha voltak alkalmasak az olvasó kalauzolására. Szabó Ervin úgy vélte, hogy — anarcho-szindikalista nézeteivel együtt — maga is marxista, sőt a marxizmus megújítói közé tartozik. A II. kötet szerkesztői előszavában arról ír, hogy az I. kötet megjelenése óta „a hivatalos marxista iskola” elleni aggályai elmélyültek. „Amikor régi tendenciáimat teljesen megérlelte az idő... úgy éreztem — írja —, kötelességem, hogy teljes világossággal és határozottsággal adjak kifejezést annak az új irányzatnak, amelyet én is követek...”

Persze figyelembe kell vennünk, hogy „hivatalos marxista irányzatot” Szabó Ervin az elméletileg ortodox marxistaként, politikailag centristaként ismert Kautsky-féle irányzatot értette. Ezzel szemben lépett fel a megújítás követelményével, sok jogos kritikai szempontot hangoztatva. A marxizmus lenini továbbfejlesztését azonban Szabó nem ismerte, alig is ismerhette; hiszen Lenin művei nem jutottak el hozzá, a mély illegálitásban működő oroszországi munkásmozgalomról is csak hiányos értesülései lehettek. Így történhetett, hogy a francia anarcho-szindikalizmusban, Georges Sorel nézeteiben vélte felfedezni a korszak követelményeinek megfelelő új, forradalmi ideológiát. Feltűnő, hogy még Rosa Luxemburg munkásságának jelentőségét sem mérte fel — jóllehet voltak hasonló vonásaik —, s őt is az ortodoxok közé sorolta. Szabó — ez érdeme — helyesen látta meg az „ortodoxok” elméleti terméketlenségét és ezt jogosan állította szembe Marx és Engels alkotó ideológiai munkásságával. „Bennem — írja Marx és Engels válogatott műveihöz 1904-ben készült előszavában — mind erősebb meggyőződéssé érlelődött meg éppen Marx és Engels ismételt tanulmányozásában, hogy mi sincs annyira ellentétben éppen a marxizmussal, a marxizmus módszerével és lényegével, mint bizonyos elméletekben, ugyancsak éppen a marxizmus bármely elméleti tételében való vak hit, dogmatikus megrögződés. Semmi sem állandó, minden változik, fejlődik; ez a hegeli gondolat, mely a marxizmusnak alapja, termékeny forrása lett, nem vesztheti hatályát éppen a marxizmussal szemben. Dogmatikus marxizmus éppen olyan nonszensz, mint konzervatív evolúcionalizmus.” Nagy jelentőségű szavak ezek, még akkor is, ha Szabó Ervin megújító lázában a marxizmus körébe utalt olyan irányzatokat is, amelyeknek ott semmiféle keresnivalójuk nem volt.

Amikor 1914 nyarán kitört az első világháború, Szabó Ervin tevékenységében is új szakasz kezdődött. Mindig meggyőződéses — és az MSZDP vezetőinél következetesebb — antimilitarista volt, s már 1914-ben fellépett az imperialista háború ellen. Megírta „Marx és Engels s a háború” című munkáját, amelyben — habár közvetett formában — nemcsak a háború, hanem az adott történelmi helyzetben meddő pacifizmus ellen is állást foglalt.

Talán a világháború éveiben került Szabó Ervin a legközelebb a forradalmi mozgalomba a gyakorlati mozgalmi munkával, a munkásság élenjáró forradalmi elemeivel. Korábban sem volt csak a dolgozószober falai közé bezárkózó kutató, hiszen állandó összeköttetésben volt nemcsak a Galilei Kör ifjúságával, hanem a szociáldemokrata párt egyes vezetőivel, egyes szakszervezetek tagjaival is. A kulturális politika területén kifejtett tevékenysége során — mint a Fővárosi Könyvtárnak a tizedes években már igazgatója — közvetlenül figyelemmel kísérte a népművelés helyzetét, a szocialista kulturális forradalom előkészítésén munkálkodott. Híre és tekintélye már a háború kitörése előtt is országos volt.

Az addig sohasem látott arányú vérontás, a háborúval járó szenvedések, a már évek óta súlyos beteg embert erkölcsi példaadásra, ereje megfeszítésére, sokoldalú cselekvésre sarkallták. Közben tovább folytatta elméleti munkásságát — éppen nagy műven, az 1848—49-cel foglalkozó említett monográfián dolgozott —, szellemi vezetőjévé vált azoknak az ifjaknak és munkásoknak, akik hűségesen kitartottak az internacionalizmus eszméi mellett, és a háború ellen küzdöttek. 1917 őszén Szabó Ervin támogatásával és szellemi irányításával illegális harci szervezet jött létre, amely az év végén már „Forradalmi Szocialisták” néven folytatta tevékenységét. Ez a csoport számos röpiratot adott ki, amelyben nemcsak a békét követelte, hanem hitet tett a szocialista forradalom eszméje mellett is. Amikor egy év múlva — 1918 novemberében — megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, a forradalmi szocialisták csoportja jelentős szerepet vállalt a pártalakításban, és az új párt egyik lényeges alkotó eleme volt.

Szabó Ervin azonban már sem a pártalakulást, sem az ezt megelőző polgári demokratikus forradalmat nem érte meg. Nem lehetett küzdőharcosa a később bekövetkező szocialista forradalomnak, sem tanúja azoknak az egész országot átalakító, történelmi eseményeknek, amelyeknek az előkészítésében áldozatos elméleti és gyakorlati munkásságával jelentős részt vállalt. Az 1918. szeptember 29-ről 30-ára virradó éjszaka meghalt. Október 2-i temetése méltó volt életéhez. A Farkasréti temetőben megásott sírnál most, a forradalom előestéjén nagy tömegek gyűltek össze, a főváros munkássága pedig tízperces munkaszünettel áldozott emlékének.

Szabó Ervin tevékenysége nagy hatással volt a KMP-t megalakító fiatal kommunisták nemzedékének jelentős részére. A választójogi-parlamenti küzdelem mindenhatóságáról szóló nézeteket, a politikai küzdelem reformista értelmezését elvető, a tömeg és az egyén forradalmi aktivitására számító kommunista mozgalom joggal vette át azt, ami Szabó Ervin munkásságában előremutató, valóban forradalmi volt. Tévedéseinek — elsősorban a politikai mozgalom leértékelésében megmutatkozó — hatását azonban le kellett küzdeni ahhoz, hogy a párt helyes, forradalmi politikai irányvonalat alakíthasson ki. Ennek a gondolatnak a jegyében elemezte életművét egykori tanítványa Révai József, de ennek a gondolatnak jegyében fordult felé Lukács György, Molnár Erik és mindazok, akiknek a marxista—leninista elmélet hazai munkálása jutott osztályrészükül.

Születésének 100. évfordulója alkalmából munkásságának nagy történelmi jelentőségére, némelykor aktualitására gondolunk, de nem feledkezünk meg arról sem, hogy a forradalmi munkásmozgalomnak az életmű jelentős részét meg kellett és meg kell haladnia ahhoz, hogy elérhetővé tegye a Szabó Ervin-i „jobb”: a szocializmus világát.